

JAGIĆEV SREDNJI OBLIK GLAGOLJICE U SVJETLU SUVREMENE GLAGOLJSKE PALEOGRAFIJE

Marica ČUNČIĆ, Zagreb

Kad je pisao o paleografskim osobinama *Marijinskoga evanđelja* (ME) godine 1883. povodom izdavanja toga dragocjena glagoljskog spomenika iz 10.-11. st., Jagić je između ostaloga rekao:

»Мы смеемъ полагать, что древнѣеєє глаголическое письмо отражало собою скорѣе тотъ почеркъ, который теперь, виденъ в заглавныѣхъ strokeхъ Зографскаго, Мариинскаго евангелія, или Глаголита Clocianus, и т. д. Такимъ приблизительно почеркомъ написаны дѣйствительно Кіевскіе листки служебника, которые по моему убѣжденію занимаютъ чутъ ли не первое мѣсто въ числѣ сохранившихся глаголическихъ древностей. Изъ такого средняго почерка могъ очень легко развиться съ одной стороны вполне кругловатый, бывшій въ употребленіи, судя по нѣкоторымъ обстоятельствамъ, главнымъ образомъ на югѣ, въ Македоніи и на Атонѣ (гдѣ господствовала греческая письменность) съ другой же стороны болѣе угловатый,¹ распространенный на западъ по Моравіи, Чехіи и Панноніи (насколько въ этихъ странахъ существовало славянское богослуженіе) и въ особенности по Istrii, островамъ, Адриатическаго моря и Далмачіи (гдѣ въ то же время господствовала латинская письменность). Изъ послѣдняго почерка вышла потомъ такъ называемая хорватская глаголица (угловатая).«²

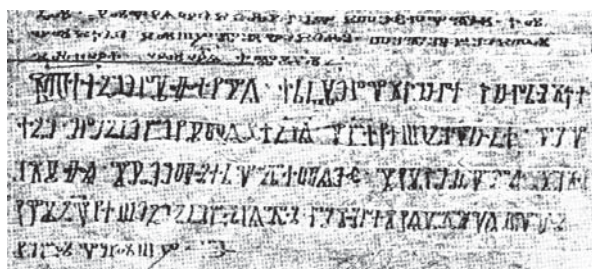
Dakle Jagić pretpostavlja da je najstarije glagoljsko pismo zapravo naslovna glagoljica *Marijinskog* i *Zografskoga evanđelja* (ZE) i *Kločeva glagoljaša* (KG)³ i da su tim naslovnim oblicima napisani *Kijevski listići*

¹ Istaknula M. Č.

² JAGIĆ 1883: 416.

³ Naslovne retke o kojima govori Jagić vidi na Slikama 1, 2 i 3.

(KL). Naslovnu glagoljicu zove srednjim oblikom glagoljice. Iz toga srednjeg oblika mogao se, kaže, razviti potpuno okrugli koji je bio u uporabi uglavnom na jugu i »nešto uglatiji« koji se rasprostro na zapadu.

Slika 1. Srednji oblik ili naslovna glagoljica, *Marijinsko evanđelje*, f. 43⁴Fig. 1. The middle form or the title characters, *The Marian Gospel*, f. 43Slika 2. Srednji oblik ili naslovna glagoljica, *Zografsko evanđelje*⁵Fig. 2. The middle form or the title characters, *The Zograf Gospel*Slika 3. Srednji oblik ili naslovna glagoljica, *Kločev glagoljaš*, f. 12a⁶Fig. 3. The middle form or the title characters, *Glagolita Clozianus*, f. 12a

Glagoljski prototip bi prema Jagiću imao *neke* osobine koje se vide u naslovnoj glagoljici koju je nazvao srednjim oblikom. Smatra da se iz

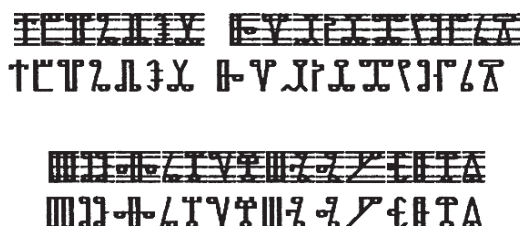
⁴ DŽUROVA 1997: 242.

⁵ Isto: 151.

⁶ DOSTÁL 1959: 41.

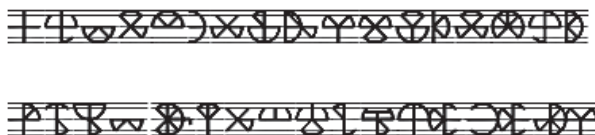
srednjega razvio »potpuno okrugli« i »nešto uglatiji« oblik. Prema tome bi srednji oblik bio stariji od okrugle i »nešto uglatije« glagoljice. Kad kaže uglatija, ne misli na hrvatsku uglatu, nego na »manje okruglu« izvedbu kao što su npr. *Praški listići* (PL; Slika 16) koji nisu pisani okruglom nego »nešto uglatijom« glagoljicom. Nazivom »srednji oblik« Jagić se vjerojatno koristio iz geografskih i grafičkooblikovnih razloga jer stoji između jugoistoka i sjeverozapada, i ishodište je s jedne strane potpune okruglosti i s druge strane manje okruglosti ili *nekakve* uglatosti.

Jagićev srednji oblik možemo ilustrirati računalnim tipom slova koji je napravljen prema naslovnoj glagoljici iz KG u linijskom sustavu i bez njega (Slika 4).

Slika 4. Linijski sustav srednjega oblika ili naslovne glagoljice⁷
Fig. 4. The line system of the middle form or the title characters

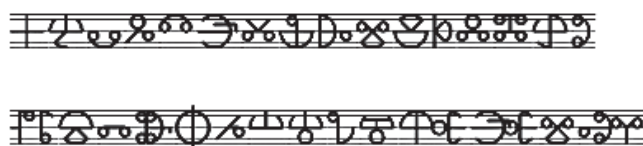
U istom linijskom sustavu, prema interpretaciji suvremene glagoljske paleografije, nalazi se trokutast (Slika 5) i okrugao oblik (Slika 6). Dakle sva tri oblika, naslovni ili srednji, trokutast i okrugao, smještena su u isti linijski sustav koji se sastoji se od pet linija i četiri polja: dva vanjska uža i dva unutarnja šira polja.⁸

Slika 5. Linijski sustav trokutaste glagoljice
Fig. 5. The line system of the triangular Glagolitic script

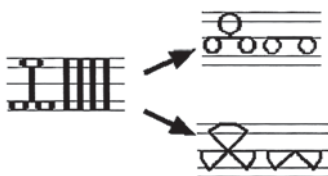
⁷ Font na računalu napravila M. Č. prema KG.

⁸ O linijskom ustroju naslovne glagoljice vidi ČUNČIĆ 2001.

Slika 6. Linijski sustav okrugle glagoljice
Fig. 6. The line system of the rounded Glagolitic script

Prema suvremenoj glagoljskoj paleografiji, linijski sustav je ostao isti kod pretpostavljene Jagićeve preoblike. Grafičko rješenje Jagićevih oblika »potpune okruglosti« i »neke uglatosti« koji su prema njegovu mišljenju nastali iz srednjega oblika vide se na Slici 7, zajedno s linijskim sustavom i položajem slova. Više o tom grafičkom sustavu koji objedinjuje oblike glagoljskih slova, linijski sustav i položaj u njemu može se naći u studijama V. Jončeva i M. Čunčić.⁹

Slika 7. Jagićeva pretpostavka u linijskom sustavu suvremene glagoljske paleografije
Fig. 7. Jagić's hypothesis in the line system of the contemporary Glagolitic paleography

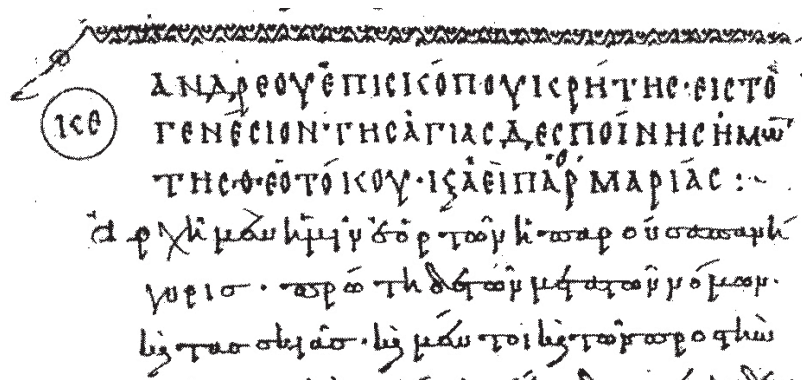
Jagić također tvrdi da okrugla glagoljica nije najstariji oblik: »stariji oblik glagoljskoga pisma nije poznavao tu krajnju okruglost na koju smo se mi u posljednje vrijeme navikli zbog ograničenoga broja tekstova«.¹⁰ Odmah treba primijetiti da je Jagić imao pravo s gledišta suvremene glagoljske paleografije da okrugli tip glagoljice nije najstariji. Samo površnom promatraču može se činiti okrugla glagoljica najstarijom. Nakon malo detaljnijega uvida posve je jasno da ima spomenika koji nisu okrugli, a jezično su stariji od ME, kao npr. KL i PL. Treća tvrdnja Jagićeva jest da su *Kijevski listići* (KL) (Slika 17) pisani naslovnim slovima ili srednjim oblikom i da su najstariji sačuvani spomenik jer je upravo to pismo najstarije morfologije.

Jagićeva pretpostavka da je srednji oblik kojim su pisani naslovi u ME, ZE itd., stariji od ostalog teksta, može biti analogna paleografskoj slici iz

⁹ JONČEV 1982, 119-142; 1997, 82-126. ČUNČIĆ 1995-1996, 1999, 2001, 2004.

¹⁰ JAGIĆ 1883: 415.

okruženja. Naime, neki grčki rukopisi pisani minuskulom imaju naslove pisane majuskulom. Minuskula se razvila u 8. stoljeću pa je majuskula u naslovima i inicijalima nužno starija od ostaloga teksta pisanog minuskulom (Slika 8).

Slika 8. Majuskula u naslovu i rana minuskula u grčkom tekstu¹¹

Fig. 8. The title Greek majuscule and the early Greek minuscule

Sličan odnos naslova i ostaloga teksta na vizualnoj razini može se naći i u ćiriličnim rukopisima. Naslovi ćiriličnih tekstova pisani su tzv. vezanim pismom od gornje do donje linije koje se u ćiriličnim rukopisima razvilo također pod utjecajem grčkih rukopisa 11. i 12. st. Krajem 14. st. vezano pismo se jako proširilo u Rusiji koristeći za osnovu južnoslavenske i moldavsko-vlaške uzorke. U 17. stoljeću doživljava kulminaciju¹² (Slika 9).

Slika 9. Vezano ćirilično pismo u naslovu¹³

Fig. 9. The intertwined Cyrillic script in the title

¹¹ Nikola Studit. Vat. gr. 2079, sredina 9. st., DŽUROVA 1997: 41, slika 6.

¹² DŽUROVA 1997: 128.

¹³ Staroslavenski institut, fotokopija F 267. Više o rukopisu vidi: ČUNČIĆ 2008.

U glagoljskim rukopisima 14.-15. st. koji su pisani hrvatskom uglatom glagoljicom mogu se naći i inicijali s elementima starije, tj. trokutaste i okrugle morfologije slova. Dok visina inicijala P, V, D zauzima dva retka (Slike 10, 12 i 13), inicijal T zauzima samo jedan redak (Slika 11) jer je u starijim tipovima kratak. Morfologija zatvorenih oka je okrugla (inicijali P i T na Slikama 10 i 11) ili kako Jagić kaže, »nešto uglatija okruglost« (V i D na slikama 12 i 13), a sve to je starije od 14. st. dok su tekstovi iz 15. i 16. st.

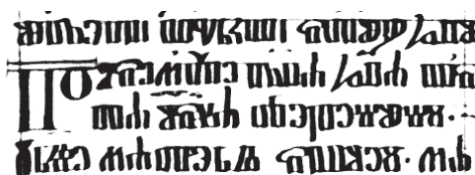
Slika 10. Inicijal P¹⁴

Fig. 10. The initial character P

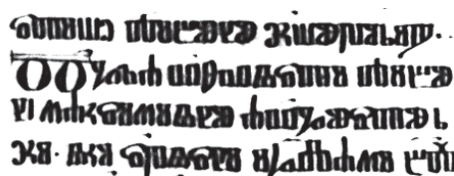
Slika 11. Inicijal T¹⁵

Fig. 11. The initial character T

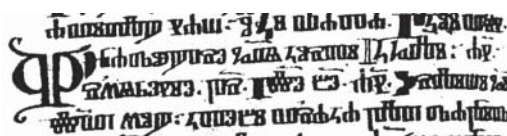
Slika 12. Inicijal V¹⁶

Fig. 12. The initial character V

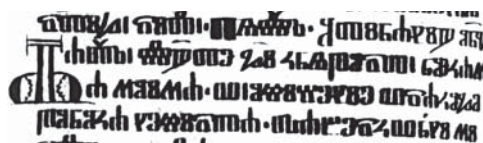
Slika 13. Inicijal D¹⁷

Fig. 13. The initial character D

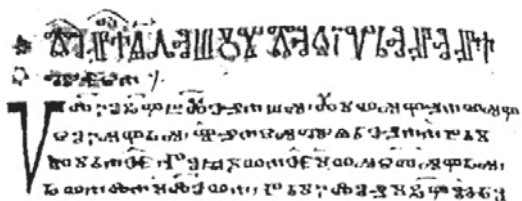
¹⁴ *Ljubljanski brevijar* 15. st., 161 a/2, f. 13c. Fotokopija Staroslavenskog instituta F 46.

¹⁵ Isto f. 17a.

¹⁶ *Pariški zbornik* 1375. g., f. 201v. Fotokopija Staroslavenskog instituta F 68.

¹⁷ Isto.

Naravno da se iz svega toga može zaključiti da su naslovna slova i inicijali stariji od teksta. Međutim, u razdoblju prije toga moramo biti oprezni sa starijim glagoljskim spomenicima, kao što je ME jer je odnos tipova drugačiji.

Slika 14. Inicijal V uzet je iz naslovnoga tipa glagoljice¹⁸
Fig. 14. The initial V taken from the title Glagolitic characters

Okrugla glagoljica u tekstu tih rukopisa ne prelazi gornju i donju liniju i slova nisu spojena, nego razdvojena pa se ne može smatrati minuskulom nego majuskulom.¹⁹ Kao i sva pisma na svome početku, glagoljica je majuskulna, i pojavila se u vrijeme postojanja grčke minuskule. Okrugla glagoljica ima zatvorena polja u obliku kružića i nije kronološki prva, nego druga u razvoju glagoljskoga pisma. I grčka minuskula u svojem oblikovanju ima kružiće i kronološki nije prva u razvoju grčkoga pisma, nego druga. Okrugla glagoljska majuskula i okrugla grčka minuskula tipološki su slične. Stoga je odnos glagoljskoga teksta i naslova npr. u *Sinajskom euhologiju* (SE) zapravo odnos dviju majuskula: prve u tekstu i druge u naslovima (Slika 14). U grčkim rukopisima je to odnos mlađe minuskule u tekstu i starije majuskule u naslovima (Slika 8). Prema tome, istovremeno su postojali tekstovi grčke mlađe minuskule sa starijim majuskuilnim naslovima, i glagoljski tekstovi pisani majuskuilom okrugloga tipa s naslovima pisanim majuskuilnim slovima koja Jagić zove srednjim oblikom.

Postoji mogućnost da je grčka *majuskula u naslovima* koja se piše od gornje do donje linije (Slika 8) potaknula nastanak naslovne glagoljice (Slike 1, 2 i 3) koja se također smjestila od gornje do donje linije, ali je to tipološka, a ne genetska sličnost. Glagoljski su tekstovi imitirali grčke po izgledu, ali nisu mogli po genezi, tj. glagoljski naslovi nisu stariji od

¹⁸ *Sinajski euhologij* 22a, NAHTIGAL 1941: 22a.

¹⁹ ECKHARDT 1989: 42.

ostaloga teksta kao što su grčki naslovi stariji od ostaloga teksta. Moramo se ovdje prisjetiti da je Jagić zajedno s Taylorom tipološku sličnost između okrugle glagoljice i grčke minuskule smatrao genetskom pretpostavljajući da se okrugla glagoljica razvila iz grčke minuskule.²⁰ Okrugla glagoljica je mogla nastati pod utjecajem kružića grčke minuskule, ali ne iz nje. Sličnost nije genetska, nego tipološka.

Okrugla glagoljska majuskula ima različitu visinu slova koja ne sežu uvijek od gornje do donje linije (Slike 15, 16, 17, 18) pa nije mogla nastati iz naslovne majuskule koja tvori iznimno *ravan redak* – slova se prostiru od gornje do donje crte i sva su *jednake* visine.²¹ Jagićev srednji oblik pravilno je rastegnut između linija dok okrugli nije. Okrugla je glagoljica u tekstu ostala između dviju linija, slova nisu povezana, ali su visine slova različite. Poznato je da se nejednakost visina slova u *Kijevskim listićima* može predvidjeti jer je visina pravilna (Slika 18).²² Zašto bi pisari od jednake visine u naslovima išli na nejednaku visinu majuskule u tekstu? Zašto bi se od prvotne pravilne *jednake* visine išlo na pravilnu *nejednaku* visinu slova? Jagićev je srednji oblik savršen, pravilan i zato neproduktivan, stoji na završetku razvitka i nema drugih mogućnosti razvoja. Takav neproduktivan tip ne može biti prvotan nego se on razvio iz nekoga drugoga oblika. Možda iz okrugla? Ali iz čega se onda razvila okrugla glagoljica pravilne neujednačene visine, ako se nije razvila iz srednjega oblika?

U potrazi za prvotnim oblikom glagoljskoga pisma najdalje je otišla teorija o trokutastoj glagoljici kao prvotnom tipu. Zatvorena polja glagoljskih slova u prototipu glagoljskoga pisma definirana su kao kružni isječci koji su sličniji trokutima nego krugovima, tj. nešto su uglatiji od svojih upisanih kružnica iako imaju zaobljenja velike kružnice, čiji su isječci (Slika 15).

²⁰ TAYLOR 1880: 191-192. Jagić-Taylorova hipoteza o postanku glagoljice iz grčke minuskule mogla bi se ovako ilustrirati: dva ili tri minuskulna grčka slova grafičkom kombinacijom bi dala jedno glagoljsko slovo:

Μβ → μ

κρ → ρ

τσς → ς

ςς → ς

²¹ ČUNČIĆ 2001: 25-31.

²² ČUNČIĆ 2004: 485-497.

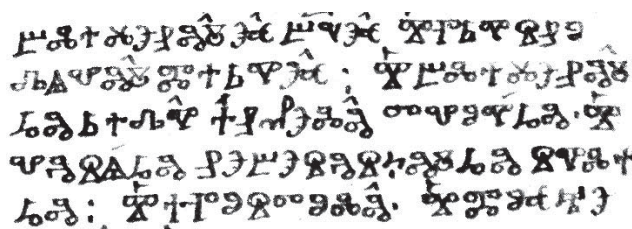

Slika 15. Trokutasta i okrugla glagoljica V. Jončeva bez linijskoga sustava²³
 Fig. 15. The triangular and the rounded Glagolitic script without the line system

Naziv trokutasta glagoljica zanemaruje zaobljenost koju isjecci dobivaju od kružnice. Trokutasti tip uvela sam u glagoljsku paleografiju krajem prošloga stoljeća.²⁴ Jagić je dobro primijetio uglatiji ili manje zaobljen tip kojim su npr. pisani *Praški listići* (Slika 16) i tako najavio trokutastu glagoljicu jer upravo ona ima »manje okrugao« tip - sastoji se od kružnih isječaka koji se posebno lijepo vide kod posljednjega slova M na Slici 16.

Slika 16. »Manja okruglost« ili »neka uglatost« u PL²⁵
 Fig. 16. »Lesser angularity« or »some kind of roundness« in PL

Slika 17. Nejednaka visina slova u KL²⁶
 Fig. 17. The uneven character heights in KL

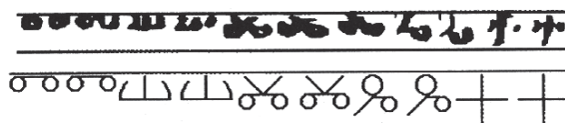
²³ Fontove izradila M. Č. prema JONČEVU 1982: 140-141.

²⁴ ČUNČIĆ 1995-1996: 19-52.

²⁵ *Praški listići*, f. 2r

²⁶ KL, 7r. NIMČUK 1983.

Jagić nadalje smatra da su KL pisani srednjim ili naslovnim oblikom (Slika 17). Kod toga je pogriješio utoliko ukoliko je visina slova u KL pravilno i predvidivo *nejednaka*, a u naslovima je pravilno i predvidivo *jednaka*. Ima pet različitih visina slova: »t« je kraće od »š«, »š« je kraće od »ž«, »ž« je kraće od »g«, »g« je kraće od »a«. Te visine oba pisara KL drže dosljedno, a one pak odgovaraju visinama normativa ili modela V. Jončeva (Slika 18).

Slika 18. Pet različitih visina slova u tekstu KL (gornji redak) odgovara modelu (donji redak)

Fig. 18. Five different character heights in the text of KL (upper line) correspond to the model (lower line)

Stoga postoje neke veze između srednjega oblika i KL. Oba pripadaju istom linijskom ustroju, iako svaki na svoj način. KL svojom visinom slova – ima pet raznih visina koje se dosljedno izmjenjuju u tekstu²⁷ – poznaju prvotnu visinu slova koja odgovara pet linijskom ustroju okrugle glagoljice. Visina slova je ostala i nakon preoblike trokutaste u okruglu tako da neka slova zauzimaju samo jedno, dva ili tri polja od ukupno četiri²⁸ s tom razlikom što u KL kraća slova vise na gornjoj liniji, pa njihov položaj nije kao u prvotnom petolinijskom ustroju. Dakle *visina* slova u KL poštuje petolinijski ustroj, iako se *položaj* kraćih slova ne obazire na taj linijski ustroj.

Prema rezultatima istraživanja analitičke glagoljske paleografije sigurno je da se između trokutasta i okrugla tipa ne može postaviti ništa, pa ni Jagićev srednji oblik, jer morfologija, položaj i proporcije slova upućuju na neposrednu genetsku vezu trokutaste i okrugle glagoljice. Okrugla se razvila iz trokutaste preoblikom kružnih isječaka ili trokuta u krugove.²⁹

Dakle okrugla glagoljica nije mogla nastati iz srednjega oblika kako Jagić pretpostavlja. Evo još jednog razloga za tu tvrdnju. Npr. slova »D« i »V« u trokutastoj glagoljici imaju luk opisan oko dva zatvorena oka. Taj se luk lijepo vidi npr. na *Krčkom natpisu* (Slika 19) i *Valunskoj ploči*. Ostali spomenici pisani okruglom glagoljicom imaju tu spojnicu unutra (Slika 20).

²⁷ ČUNČIĆ 2004.

²⁸ ČUNČIĆ 1995-1996: 19-52.

²⁹ Isto.

Slika 19. Slova D i V: spojnica ide izvana³⁰
Fig. 19. Characters D and V: the connecting line from outside

Slika 20. Slova D i V: spojnica ide iznutra³¹
Fig. 20. Characters D and V: the connecting line from inside

U naslovnim slovima ili srednjem obliku spojnica je također iznutra - bilo da je tupoga izgleda kao npr. u *Kločevu glagoljašu* ili šiljatoga kao npr. u *Sinajskom euhologiju* (Slika 21).

Slika 21. Slova D, V: spojnica ide iznutra i završava tupo³² i šiljato³³
Fig. 21. Characters D and V: the connecting line from inside may be angular or beaked

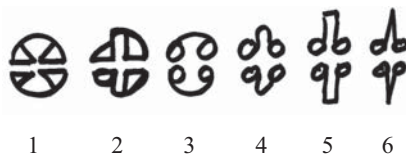
Već sama pojava dvojake izvedbe spojnica u naslovima (Slika 21) upućuje na činjenicu da su obje varijante nastale iz jednog oblog prijašnjeg oblika unutarnje spojnice koji omogućuje razvoj prema šiljatosti i prema uglatosti. Na Slici 22 vidi se razvoj tih spojnica od luka do zašiljene spojnice.

³⁰ *Krčki natpis*. FUČIĆ 1982: 223. Precrt tušem M. Č. Slova su postavljena jedno iznad drugoga da se vidi njihova pripadnost rozeti. Na natpisu stoje zasebno. To vrijedi i za Slike 20, 21 i 22.

³¹ *Assemanijevo evanđelje*, 10. st., 49b. IVANOVA-MAVRODINOVA, DŽUROVA 1981: 49v.

³² *Kločev glagoljaš* 12a. DOSTÁL 1959: 41.

³³ *Sinajski euhologij* 22a. NAHTIGAL 1941: 22a.

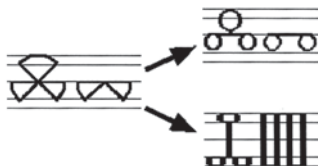
Slika 22. Oblici slova D i V kronološkim redom:

- 1) trokutasti 2) *Praški listići* 3) *Krčki natpis* 4) *Assemanijev evanđelistar* 5) *Kločev glagoljaš* i *Marijinsko evanđelje* 6) *Zografsko evanđelje* i *Sinajski euhologij*

Fig. 22. The character D and V forms in a the chronologic order:

- 1) triangular 2) *The Prague Fragment* 3) *The Krk Inscription* 4) *The Assemani Gospel* 5) *Glagolita Clozianus* and *The Marian Gospel* 6) *The Zograf Gospel* and *The Sinai Euchologium*

Znači da je okrugla glagoljica morala postojati prije nego naslovna, pa naslovna nije mogla nastati iz trokutaste (Slika 22). K tome u trokutastoj glagoljici nema spojnice kao u okrugloj. Npr. trokutasto slovo nema spojnice ili haste između oka jer se isječci-trokuti međusobno dodiruju dok se u okrugloj kružići udaljavaju i spojnica je nužna. I ona se u naslovnoj glagoljici izdužuje.

Slika 23. Pretpostavka suvremene paleografije: trokutasta glagoljica je prije okrugle i naslovne (ili srednjega oblika)

Fig. 23. The contemporary Glagolitic paleography hypothesis: the triangular Glagolitic is older than the rounded and the title characters (or the middle form)

Iz toga proizlazi da srednji oblik nije mogao izravno proizaći iz trokutaste morfologije nego iz okrugle. Dakle okrugla i naslovna nisu paralelno nastale iz trokutaste kako sugerira Slika 23, nego je najprije došlo do preoblike trokutaste u okruglu, a zatim je od okrugle minuskule, uz pomoć pet linijskoga crtovlja, stvoren naslovni tip (Slika 24). Suvremenim paleografskim istraživanjem došlo se do zaključka da pet linijsko crtovlje nije zajedničko samo trokutastom i okruglom, nego također i naslovnom tipu glagoljice.³⁴

³⁴ ČUNČIĆ 2001: 25-31.

Slika 24. Kronološki redosljed oblika glagoljskih slova u suvremenoj glagoljskoj paleografiji: iz trokutaste se razvila okrugla, iz okrugle naslovna glagoljica (srednji oblik)

Fig. 24. The chronological order of the Glagolitic forms in the contemporary Glagolitic paleography: the title characters (the middle form) developed from the rounded, the rounded developed from the triangular

Prema tome je petolinijski ustroj prisutan kod svih triju tipova: kod trokutaste, okrugla i naslovna. Upravo je linijski ustroj taj koji povezuje ove najstarije tipove. Prema tomu majuskulni naslovi treći su po kronologiji, i povezani su s okruglim i trokutastim tipom istim linijskim ustrojem.

Sličnost naslovne glagoljice ili Jagićeva srednjega oblika i KL suvremena glagoljska paleografija vidi na sljedeći način. Slova u tekstu KL razlikuju se od naslovnih slova u drugim glagoljskim spomenicima. U KL kraća slova lebde uz gornju liniju, ne zauzimaju cijelo crtovlje. Prema tome, u usporedbi s naslovima, KL ima stariju morfologiju i stariji položaj slova. Zato su KL stariji od ME, KG i ZE. Međutim, u usporedbi s trokutastom glagoljicom KL imaju mlađi položaj slova jer su kraća slova sva pomaknuta sa svojih mjesta u rozeti prema gornjoj liniji.

Kako je pisar glagoljaš preoblikovao trokutastu u okruglu glagoljicu pod utjecajem grčke minuskule, tako je i za naslove rastegnulo slova prema spomenutom grčkom uzoru majuskulnih naslova. Sve to je učinio u okviru linijskog ustroja trokutaste glagoljice koju je morao poznavati. Rastegnulo je i morfološki prilagodio slova između gornje i donje linije. Pomaknuo je zatvorena polja (»oka«) u donje i gornje usko polje zbog čega su se sva »oka« smanjila i izjednačila po veličini i položaju dok su se haste slova okrugle glagoljice izdužile da bi se slova prostrla između dvije linije.

Naslovni tip glagoljskoga pisma, ili Jagićev srednji oblik, dijeli petolinijski ustroj s trokutastim i okruglim tipom, a morfologiju slova s okruglim. Nastao je od okrugle glagoljice u njezinoj najranijoj fazi kad je još bio poznat petolinijski ustroj. Naslovni tip je stvorio pisar koji je poznao petolinijski ustroj. Zbog toga bi to mogao biti jedan od učenika Svete Braće. Postoji teza da je sveti Kliment Ohridski preoblikovao trokutastu glagoljicu u okruglu.³⁵

³⁵ ČUNČIĆ 2003.

Je li taj svetac stvorio i naslovni tip glagoljice?

U svakom slučaju Vatroslav Jagić imao je u vidu tri tipa koja je potvrdila i suvremena glagoljska paleografija, samo u nešto drugim odnosima. Uzevši u obzir tadašnje spoznaje, Jagić je bio precizan. Njegov srednji oblik ima nešto zajedničko s glagoljskim prototipom i s KL: to je linijski ustroj. A Jagićeva nešto »uglatija« morfolologija danas je definirana kao trokutasti tip koji je ujedno i glagoljski prototip.

LITERATURA

- ALTBAUER, M. (ur.) 1971. *Psalterium sinaiticum, An 11th century Glagolitic Manuscript from St. Catherine's Monastery, Mt. Sinai*. Skopje: The Macedonian Academy of Sciences and Arts.
- ČUNČIĆ, M. 1995-1996. The Oldest Croatian Type of the Glagolitic Script, *Journal of Croatian Studies* 36-37: 19-52.
- ČUNČIĆ, M. 1999. Duktus tipova glagoljskoga pisma, *Filologija* 32: 13-38.
- ČUNČIĆ, M. 2001. Linijski ustroj naslovne glagoljice, *Wiener slavistisches Jahrbuch* 47: 25-31.
- ČUNČIĆ, M. 2003. Mogući sadržaj Klimentove reforme, *Prilozi* 28: 201-213.
- ČUNČIĆ, M. 2004. Pravilna visina slova Kijevskih listića, M. Dürigl, M. Mihaljević, F. Velčić (ur.). *Glagoljica i hrvatski glagolizam: Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb-Krk 2.-6. listopada 2002.)*. Zagreb: Staroslavenski institut i Krčka biskupija, 485-497.
- ČUNČIĆ, M. 2008. Molitva za kneginje: Ćirilski rukopis u Gothi s početka 18. st., *Slovo* 56-57: 119-129.
- DOSTÁL, A. (ur.) 1959. *Clozianus, staroslověnský hlaholský sborník tridentský, a innsbrucký*. Praha: Nakladelství Československé akademie věd.
- DŽUROVA, A. 1997. *V'vedenie v slavyanskata kodikologija, Vizantijskijat kodeks i recepcijata mu sred Slavjanite*. Sofija: Cibal, 41.
- ECKHARDT, T. 1989. *Azbuka. Versuch einer Einführung in das Studium der slavischen Paläographie*. Wien-Köln: Bohlau Verlag, 42.
- FUČIĆ, B. 1982. *Glagoljski natpisi, Djela JAZU* 57. Zagreb: JAZU.
- IVANOVA-MAVRODINOVA, V., A. DŽUROVA, 1981. *Il Vangelo Assemani. Facsimile*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- JAGIĆ, V. 1883. (1960). *Quattuor evangeliorum versiones palaeoslovenicae Codex Marianus glagoliticus*. Graz: Institut für Slavistik der Universität Graz, Akademische Druck-u. Verlagsanstalt.

- JONČEV, V., O. JONČEVA. 1982. *Dreven i s'vremen en b'lgarski šrift*. Sofija: B'lgarski hudožnik.
- JONČEV, V. 1997. *Azbekata ot Pliska, kirilicata i glagolicata*, Sofija: Kiril Gogov i sinove.
- NAHTIGAL, R. (ur.) 1941. *Euchologium sinaiticum, Starocerkvenoslovanski glagolski spomenik, I. del Fotografski posnetek*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani.
- NIMČUK, V. V. (ur.) 1983. *Kiivs'ki glagolični listki X v. iz Centralnoj naučnoj biblioteke AN USSR v Kieve, Otdel rukopisej šifr. DA/P 28. Faksimil'noe izdanie*. Kiiv: Naukova dumka.
- TARNANIDIS, I. 1988. *The Slavonic Manuscripts discovered in 1975 at St. Catherine's Monastery on Mount Sinai*. Thessaloniki: Hellenic Association for Slavic Studies.
- TAYLOR, I. 1880. Über den Ursprung des glagolitischen Alphabets, *Archiv für slavische Philologie V*.

S a ž e t a k

Jagićeva pretpostavka iz 1883. godine o razvoju tipova glagoljskoga pisma uspoređuje se s novim rezultatima paleografskog istraživanja. Vatroslav Jagić smatra da je glagoljica u naslovima *Zografskog* i *Marijinskog evanđelja*, *Kločeva glagoljaša* i drugdje, najstariji poznati oblik, i da su naslovnim slovima napisani cijeli *Kijevski listići*, najstariji poznati glagoljski rukopis. Pretpostavio je da se iz takvoga naslovnog oblika, koji naziva srednjim, mogla razviti s jedne strane »potpuna okruglost« u Makedoniji i Bugarskoj i s druge strane manja okruglost ili »veća uglatost« u Moravskoj, Češkoj i Panoniji. Rezultati suvremene glagoljske paleografije pokazuju da srednji oblik ili naslovna glagoljica i *Kijevski listići* imaju zajednički petolinijski ustroj. Iako položaj slova u *Kijevskim listićima* ignorira petolinijski ustroj – kraća slova su pomaknuta na gornju liniju – taj linijski ustroj prisutan je u dosljedno i predvidivo nejednakoj visini slova koja iz njega proizlaze. Poznato je iz recentne paleografske literature da okrugla glagoljica nije nastala iz naslovne, nego iz trokutaste. Budući da trokutasti oblik nema hasta u svojoj grafičkoj strukturi, iz toga se oblika nije mogla razviti naslovna glagoljica. Okrugla glagoljica ima haste i velika je vjerojatnost da se naslov-

na razvila od okrugle tako da je te haste značajno i ujednačeno produžila. Srednji oblik je prema tomu nastao iz okrugloga u njegovoj najranijoj fazi kad je petolinijski ustroj još bio poznat pisarima. Jagićeva pretpostavka o srednjem obliku »veće uglatosti« otvorila je mogućnost za oblik stariji od okrugla. Bila je to dobra pretpostavka za njegovo vrijeme. Suvremena glagoljska paleografija na to mjesto postavlja trokutastu glagoljicu.

Glavne riječi: Vatroslav Jagić, glagoljska paleografija, srednji oblik, naslovna glagoljica, trokutasta glagoljica.

Summary

JAGIĆ'S MIDDLE FORM OF THE GLAGOLITIC SCRIPT IN THE LIGHT OF THE CONTEMPORARY GLAGOLITIC PALEOGRAPHY

Jagić's hypothesis from 1883, about the development of the Glagolitic script types is compared with the recent results of the paleographic research. Vatroslav Jagić considered the titles in *Zograf* and *Marianus* Glagolitic codices, in *Glagolita Clocianus* and elsewhere, to be the oldest known form and according to him the whole *Kiev Missal*, the oldest known Glagolitic manuscript from the 10th century, is written in this middle character form. According to him the »full roundness« in Macedonia and Bulgaria and the less roundness or »greater squareness« of the Glagolitic script in Moravian, Czech and Pannonian lands have developed from this title form which Jagić called the »middle« form. The results of the contemporary Glagolitic paleography show that the middle form or the title characters and *Kiev Missal* share a common five line system. Although the character position ignores the five line system in the *Kiev Missal* – the shorter characters are shifted to the upper line – the five line system is present in the predictable consistently different character height which comes from the five line system. It is known from the recent paleography literature that the rounded Glagolitic script did not develop from the title form but from the triangular form. Since the triangular Glagolitic does not have the character stems in

its graphic structure, the title form could not have been developed from it. The rounded Glagolitic script has stems and there is a great probability that the title form developed from the rounded form by stretching the stems considerably. Since the middle form shares the same five line system with the triangular form, it can be concluded that the middle form developed from the rounded in the earliest phase when the five line system was still known to scribes. Jagić's hypothesis about the middle form of »greater squareness« has opened the possibility for the form older than the rounded type. It was a good hypothesis in his time. In the contemporary Glagolitic paleography the place of the older-than-the-rounded form is the triangular Glagolitic script.

Key words: Vatroslav Jagić, Glagolitic paleography, Glagolitic middle form, Glagolitic title form, Glagolitic triangular form.

Translated by Marica Čunčić

Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenog projekta »Glagoljska paleografija«, provođenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Izvorni znanstveni članak

Autor: Marica Čunčić

Staroslavenski institut

Demetrova 11

HR-10000 Zagreb

Primljen: 11. II. 2008.

Prihvaćen: 7. III. 2008.

